

Piia Vuorinen

Epäluotettavia, ansioituneita ja vietteleviä? Naiset tiedustelun kohteina ja toimijoina Suomessa 1919–1944

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Sukupuoleen liitetyt aikalaiskäsitteet ja ennakkoluulot vaikuttivat pitkälle kylmään sotaan asti turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten tapaan palkata naisia lähinnä toimistotehtäviin. Naisvakoajia puolestaan tarkasteltiin usein vaarallisen viettelevinä toimijoina. Tässä artikkelissa käsitellään, miten tällaiset käsitteet vaikuttivat Suomen valtiollisen poliisin (Etsivä Keskuspoliisi / Valtiollinen poliisi) toiminnassa vuosien 1919–1944 välillä. Kolmen esimerkkihenkilön kautta piiryy kuva siitä, miten naiset näkyivät ja toimivat valtiollisen poliisin valvonnan arjessa. Orvokkia (s. 1912), Selmaa (s. 1889) ja Sylviä (s. 1907) erottaa heidän sijoittumisensa vakoilun, vastavakoilun ja valtiollisen valvonnan eri puolille, mutta miestoimijat tarkastelivat heitä jossain määrin samanlaisten käsitysten läpi. Käsitteet olivat kuitenkin ristiriitaisia. Nainen saattoi ennakkoluuloista huolimatta toimia valtiollisen poliisin arvostamana tiedustelijana, mutta samanaikaisesti miesetsiviä varoitettiin naistiedustelijoihin ihastumisen vaaroista. Viranomainen salli yksittäisille sen palveluksessa olleille naisille heidän tehtäväkuvaansa laajemman roolin valtiopetoksellisen toiminnan jäljittämässä, mutta ylläpiti muuten tiukkaa rajaa nais- ja miestyöntekijöiden välillä. Valvontaviranomaiset eivät juuri saaneet näyttöä, että vakoilusta kiinni jääneet naiset olisivat pyrkineet seksuaalisuutensa avulla hankkimaan – tai saaneet hankituksi – valtiosalaisuuksia.

Valtiollinen poliisi, etsivä keskuspoliisi, turvallisuuspoliisi, tiedustelu, valvonta, naisvakoaja, sukupuolikäsitykset

Piia Vuorinen, Turun yliopisto, pjvuor@utu.fi

Tiedustelu- ja vakoilumaailmaa on pidetty näihin päiviin asti miehisenä alueena naisten jäädessä sivurooliin ja tutkimuksen marginaaliin. Alaan liitetyt maskuliinisuuden määritteet ovat kansainvälisesti tarkasteltuna olleet sitkeitä. Ne ovat pitkälle kylmään sotaan asti vaikuttaneet laillisin keinoin harjoitettuun tiedusteluun ja laittomaan tiedon keräämiseen (vakoilu) osallistuneista naisista luotuihin

käsityksiin. Euroopassa ja esimerkiksi Neuvostoliitossa turvallisuus- ja tiedusteluviranomaiset palkkasivat naisia lähinnä avustajiksi ja toimistotehtäviin. Vuosisadan alkupuolella epäluulot naisten isänmaahan kohdistamasta lojaalisuudesta sekä käsitykset naisten päätöksentekokykyyn heikkouksista, analyysitaitojen puutteesta, tunteiden hallitsemattomuudesta ja seksuaalisten halujen ohjaavuudesta tekivät naisista lähtökohtaisesti epäpäteviä alalle. Sukupuolittuneista käsityksistä huolimatta yksittäisille naisille mahdollistettiin rooli tutkintatehtävissä valtion turvallisuudesta vastanneiden viranomaisten riveissä. Yhtäläisesti yksittäiset naiset kohosivat avustajan tehtäviä merkittävämpään asemaan vieraiden valtioiden hyväksi toimineina vakoojina.¹

Tässä artikkelissa tarkastelen, miten tällaiset käsitykset vaikuttivat Suomen valtiollisen poliisin (Etsivä Keskuspoliisi / Valtiollinen poliisi)² valvonnan arjessa vuosien 1919–1944 välillä. Lähestyn tutkimusaiheeni henkilöhistorian näkökulmasta, sillä se antaa mahdollisuuden täydentää aiemmin väitöskirjassani *Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944* (2023) esittämiä tulkintojani. Kohdistamalla huomioni sotavuosina vakoilusta tuomittuun Orvokkiin (s. 1912), valtiollisen poliisin salaiseen toimintaan soluttamaan naistiedustelijaan, Selmaan (s. 1889), ja viranomaisen henkilökuntaan kuuluneeseen Sylviin (s. 1907) pystyn tarkastelemaan valtion turvallisuudesta vastanneiden miesten käsityksiä naisista tiedustelutoiminnan kohteina ja toteuttajina. Samalla tarjoutuu mahdollisuus tutkia, miten tietyt naiset toimivat miehiseksi tulkitussa tiedustelu- ja vakoilumaailmassa vieraan vallan hyväksi tai valtion turvallisuuden varmistamiseksi.

Sisällissodan jälkijärjestyksissä elokuussa 1919 Etsiväksi Keskuspoliisiksi nimetyn valtiollisen turvallisuuspoliisin toiminnassa ei ollut kyse vain tiedustelusta, kuten otsikon kapea muotoilu antaa olettaa. Valtion sisäisen järjestyksen ja kansallisen puolustuksen turvaamiseen liittynyt tehtävä edellytti eri menetelmin hankitun tiedustelutiedon tuottamista, mutta tiedustelu muodosti vain osan viranomaisen tehtäväkentästä. Valtiollisen turvallisuuspoliisin – joulukuusta 1937 lähtien Valtiollisen poliisin – tuli seurata ja ennaltaehkäistä valtion järjestykselle ja yhtenäisyydelle vaarallisiksi luokiteltuja toimia sekä esitutkintaviranomaisena paljastaa rikoksia ja saattaa ne syyteharkintaan. Viranomaisen toiminta edusti tutkimusaikavälillä sisällissodan jakolinjojen jatkuvuutta, sillä valtiollinen poliisi kiinnitti huomiota lähinnä suomalaisen kommunismin edustajiin, jotka eivät tyytyneet ajamaan yhteiskunnallista muutosta maltillisella uudistustyöllä sosiaalidemokraattien tavoin. Kotimaisen kumouksellisen toiminnan uhka yhdistyi monen eurooppalaisen ja läntisen valtion tavoin periviholliseksi määriteltyyn Neuvostoliittoon, koska bolševikkien vallankumous oli osoittanut todeksi oman paikkansa unohtanutta työväenluokkaa kohtaan tunnetut pelot.³

Käytän artikkelini keskeisenä lähdeaineistona valtiollisen poliisin arkistomateriaalia. On kuitenkin huomioitava, että vakoilua edustavaa esimerkkiäni tutki sotavuosina päämajan valvontaosasto. Pääsin tapauksen jäljille valtiollisen poliisin arkistojen ansiosta, sillä viranomaisten keskinäinen tiedotusvelvollisuus edellytti tietojen vaihtoa. Valitsin esimerkin mukaan, koska voin sanoa väitöskirjaa varten tekemäni laajan arkistotyön perusteella sen edustavan yksittäisenä esimerkkinä parhaiten naisvakoojiin liitettyjä käsityksiä. Vaikka esimerkki sijoittuu sodan poikkeusoloihin, se toistaa rauhanaikaisia käsityksiä. Valitsin kaksi muuta artikkelini kohdehenkilöä heidän poikkeuksellisen valaisevan arkistoaineistonsa perusteella. Olen täydentänyt kaikkien naisten henkilöhistoriaa käyttämällä muun muassa osoiterekisteriä, veronkantokirjoja, korkeimman oikeuden valitusdiareja ja sanomalehtiaineistoa. Vaikka kyse on pääasiassa viranomaisaineistosta, voi siitä löytää jälkiä naisten omasta toimijuudesta.

Turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten lähteiden lukeminen vaatii erityistä lähdekriittisyyttä. Alan tiedonkeruutavat, toimintakäytännöt sekä lähteiden salainen luonne ovat vaikuttaneet tietojen kirjaamistapoihin ja tietolähteiden hämärtämiseen. Tärkeältä vaikuttava kirjaus voi olla huhu tai

epäluotettava havainto, kun taas oleellisia asioita on voitu jättää kokonaan merkitsemättä. Kattavaa arkistoaineistoa ei ole juurikaan saatavilla, mikä näkyy erityisesti artikkelini naisten toimintaa jäljitettäessä.⁴ Viranomaisten käsitysten tarkastelussa lähdeaineisto on oivallinen. Viranomaisen edustajilla ei ollut tarvetta peitellä käsityksiään samalla tavalla kuin tietolähteitä, tapahtumakulkuja ja toimintatapoja. Toisinaan käsitykset tulevat esiin yksittäisistä sanavalinnoista, sivulauseista ja dokumenttien marginaaleihin tehdyistä merkinnöistä.

Tutkimuseettisistä syistä olen antanut lähihistoriaa edustaville tutkimuskohteilleni osittaisen anonymiteetin käyttämällä heistä vain etunimeä ja syntymävuotta, vaikka vain sopimus vieraan vallan edustajan kanssa voidaan nähdä arkaluonteisena tutkimusaiheena. Valintaani on vaikuttanut Kansallisarkiston päätös tulkita yksityisyyden suojaa entistä tiukemmin kesällä 2022 ja säättää henkilömapit tutkimusluvanvaraiseksi aineistoksi. Tällaisessa tilanteessa tutkijan on pohdittava erittäin tarkkaan tutkittavien henkilöiden – tässä tapauksessa tiedustelijan ja viranomaisen henkilökuntaa edustavan naisen – yksityisyyden suojan kunnioittamista. Nähdäkseni tietosuojasetuksen (2016) eläville henkilöille määrittelemä oikeus unohdetuksi tulemisesta on hyvä eettinen ohjenuora myös salassa pidettäviä henkilötietoja käsitteleviä lähteitä hyödyntävän historian tutkimuksen kohdalla.⁵

Kuva 1. Mata Harina tunnettu Margaretha Zelle MacLeod on teloituksensa jälkeen edustanut tiedusteluyhteisölle, lehdistölle ja populaarikulttuurille seksualisoidun naisvakoojan kuvaa. Kuva: Wikipedia Commons.

Heijastuksia naisvakoojan stereotyypistä

Turvallisuuspoliisin valtio- ja maanpetosrikoksellisuudesta epäilemien naisten sukupuoli näkyi ja vaikutti ristiriitaisesti valvonnan arjessa. Koti- ja hoivakeskeiset naiskäsitykset saattoivat suojata naisia tietyissä tilanteissa valtiollisen poliisin epäilyiltä, sillä viranomaiset arvioivat naiset toisinaan miehiä epäpätevimmiksi vastamaan poliittisten tehtävien vaatimuksiin. Valtiollinen poliisi kuitenkin seurasi naisia miesten tavoin jo perustamisestaan lähtien. Lähtökohtaisesti naisten sukupuoli ja siihen liitetyt aikalaiskäsitykset eivät estäneet epäilyjen kohdentumista heihin. Vakoiluepäilyjen kohdalla sukupuoli vaikutti epäilyjen heräämiseen, minkä lisäksi sukupuoli näkyi ajoittain viranomaisten tavassa suhtautua naisepäilyihin ja soveltaa kontrollia. Joissakin tapauksissa viranomainen jätti vaikeasti käsiteltäviksi määritellyt, kiroilevat, itkevät ja peräänantamattomat naiset kuulustelujen ulkopuolelle, joten pidätyksiin liittyneissä valinnoissa ei ollut kyse yksinomaan poliittiseen kyvykkyyteen liitetystä arvioista. Tietyissä tilanteissa valtiollinen poliisi toimi päämäärätietoisesti naisten rikosvastuuseen saattamiseksi, kun taas osa naisista määriteltiin salaisen toiminnan johtaviksi ja kyvykkäimmiksi toimijoiksi. Tämä ei ollut erityistä, sillä työväenliikkeen historia ja sisällissota olivat jo osoittaneet, että naisten aktiivinen toiminta oli mahdollista.⁶

Vakoiluepäilyjen kohdalla sukupuolen merkitys korostui, koska turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten keskuudessa oli 1900-luvun alusta lähtien toistettu naisten harjoittaman vakoilun ja seksuaalisuuden yhteyttä. Käsitelyissä upseereita lähellä ollut nainen, kurtisaani ja naisvakooja olivat toistensa synonyymeja. Fiktiokirjallisuudessa luotu myytti vaarallisen viettelevistä ja miehiä puoleensavetävistä *femme fatale* -naisista konkretisoitui ensimmäisen maailmansodan aikana Margaretha Zelle MacLeodissa. Hänen vuosisadan alussa luomansa eksoottisen tanssijan – Mata Harin – rooli yhdistettynä hänen seksuaalisuuteensa ja ulkomaalaisuuteensa sopivat täydellisesti aiemmin luodun naisvakoojan kuvaan.⁷ Käsitystä seksuaalisuuttaan tiedonhankinnassa hyväksikäyttäneistä naisista toistettiin myös Suomessa, sillä upseerien seuraan hakeutuminen ja ajan viettäminen sotilashenkilöiden seurassa olivat tekijöitä, jotka herättivät helposti valtiollisen poliisin, sen tiedustelijoiden ja ilmiantoja tehneiden kansalaisten epäilyt naisten vakoilutehtävistä.⁸

Periaatteessa jokainen taustaltaan tuntematon, kaunis ja upseerien seuraan hakeutunut nainen saattoi olla vieraan vallan palveluksessa oleva vakooja, joka keräsi tietoa teerenpelin avulla. Tällaiset käsitykset olivat erityisen helppo yhdistää Neuvostoliiton hyväksi toimineisiin naisiin, sillä kommunistinaiset edustivat samaa vaarallisuutta, itsevarmuutta ja moraalittomuutta. Orvokki (s. 1912) ei kuitenkaan kiinnittänyt viranomaisten huomiota naisvakoojiin liitettyjen mielikuvien perusteella, mutta hänen taustansa kabareelaulajana sai kontrollin edustajat tarkastelemaan häntä seksuaalisuuttaan tiedonhankinnassa hyödyntävänä naisena. Orvokki jäi vastavakoilun suurennuslasin alle kevättälvella 1941, kun päämajan valvontaosasto oli onnistunut värväämään erään Suomeen palautetun ja neuvostotiedustelun rekrytoiman sotavangin kaksoisagentikseen. Tietolähteen avulla viranomainen sai tietää naisen radiolaitteistosta, maastoon piilotetusta ”vakoilupostilaatikosta”, Neuvostoliiton lähetystöön kuuluneen asiamiehen tapaamisista sekä Tallinnan yleisradion kautta annettavista tiedotuksista, joissa tiettyinä aikoina erottuisi koodeja lukeva ääni musiikkiesitysten taustalla. Tietolähteen mukaan Orvokki oli vakoiluverkoston päätoimija.⁹

Ennen kuin tietolähde kertoi Orvokin toiminnasta, valtiollinen poliisi oli jo kuukausia aikaisemmin puhuttanut Orvokkia. Epäilyjä oli herättänyt hänen toistuva matkustelunsa Viron ja Suomen välillä ja kielteiseksi tulkittu asenne passintarkastuksen yhteydessä, sillä viranomaisen mielestä Orvokki ei vaikuttanut halukkaalta kertomaan Viron oloista. Mikään Orvokin taiteilijuudessa ja

puhuttelukäyttäytymisessä ei valtiollisen poliisin näkökulmasta kuitenkaan viitannut vakoiluun, vaikka turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten käsityksissä esiintyvät naistaiteilijat yhdistettiin usein naisvakoojista kertoviin stereotyyppioihin.¹⁰ Myöhemmän kuulustelukertomuksensa mukaan Orvokki ei vielä tässä vaiheessa toiminut vakoilutehtävissä, mutta kertomuksen todenperäisyys jää käytettävissä olevien lähteiden näkökulmasta varmentamatta.

Orvokki joutui tarkemman seurannan kohteeksi vasta, kun päämajan valvontaosasto sai tietolähteensä naisen läheisyyteen. Kaunis kabareelaulaja, joka esiintyi ravintoloissa, yksityisjuhlissa ja muutamia kertoja Yleisradiossa, edusti valvontaviranomaiselle alusta lähtien ”miehiin menevää naista”.¹¹ Valvontaosaston näkökulmasta naisen ammatti teki hänestä eräänlaisen seksuaalisuuttaan tiedonkeruussa harjoittaneen mataharin, minkä perusteella naisen kuulustelussa esittämä väite hänen tehtävänsä rajoittumisesta yksistään muiden keräämien vakoilutietojen välittämiseen oli epäuskottava. Oletetun esikuvansa mukaan Orvokki oli valvontaosastolle tanssitaiteilija, joka ”ammattinsa avulla helposti joutuisi tekemisiin ravintoloissa käyvien sotilallisia tietoja omaavien henkilöiden kanssa.”¹² Orvokkia kuulustellut Otto Kumenius jatkoi muistelmateoksessaan *Viiden rintaman vastavakoilija* (1969) tällaisen sukupuolittuneesti väritetyn kuvan ylläpitämistä. Agenttitarinoista vaikutteita ottanut muistelmateos ei ole luotettava lähdekriittisesti arvioituna, mutta sen merkitys on naisvakoojan stereotyyppisessä ja ristiriitaisessa kuvauksessa.

Otto Kumeniuksen mukaan Orvokki oli taitava ja rohkeaan toimintaan kyennyt neuvostoagentti sekä juhlistu tanssijatar, joka parhaillaan hurmasi helsinkiläisiä, ulkomaalaisia lähetystöavustajia, suomalaisia upseereita ja rikkaita liikemiehiä hotelli Grandin lavalla.¹³ Kuulustelupöytäkirjan mukaan hotelli Grandin esityksistä oli kuitenkin muutamia vuosia aikaa eikä mikään viittaa Orvokin olleen näkyvä esiintyjä Helsingissä. Sotavuosina hän esiintyi vaatimattomammilla näyttämöillä ja työväenluokkaisen harrastelijateatterin lavalla.¹⁴ Kuvaus juhlistusta tanssijattaresta perustui todennäköisesti Orvokin aiemmille esiintymisille Virossa ja siellä saavuttamalle maineelle. Arvokkaaksi vakoojaksi määritelty tanssijatar oli kuitenkin samanaikaisesti häntä kuulusteelle vastavakoilun upseerille tunnonvaihoista kärsinyt ”pikku Orvokki”. Kiinnostavasti Otto Kumenius myös uskoi Orvokin kertomukseen siitä, että hänellä ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin suostua vakoojaksi, mikä asettuu omantunnon esiin nostamisen kanssa ristiriitaan vakoojan taitavuutta korostavan kerronnan kanssa.

Sotavuosina Valtion tiedotuslaitoksessa työskennellyt Mika Waltari toisti niin ikään Orvokin vaihtoehdottomuudesta kertoneen kuulustelukertomuksen propagandatarkoituksiin luodussa teoksessaan *Neuvostovakoilun varjossa* (1942): Salanimellä esitetty Orvokki ei ollut saanut maastapoistumislupaa Virossa ilman vakoilutehtäviin suostumista. Kirjailija pyrki Orvokin ja muiden sotavuosina vakoilutehtävissä kiinni jääneiden naisten tapaukset esittämällä osoittamaan, että Suomessa ei ollut lumoavaa kauneuttaan ja salaperäistä viehätysvoimaansa hyödyntäneitä naisvakoojia. Mika Waltarin käsityksissä neuvostotiedustelu palkkasi naisia korkeintaan toisarvoisiin tehtäviin tietojen välittäjiksi ja ihmisten mielialojen raportoijiksi, ei tietoa ja harkintaa edellyttäneiden tehtävien suorittajiksi.¹⁵ Toisin sanoen Mika Waltari pyrki osoittamaan epätodeksi kabareelaulajana esiintyneen Orvokin ammatin ja vakoilun yhteyden, mitä vastavakoilun toimijat korostivat. Veijo Varjon salanimellä kirjoittanut toimittaja Matti Arjanne asetti oman tulkintansa edeltäjiensä väliin teoksessa *Miehet pimeästä – neuvostovakoilu Suomessa* (1980): Hän toisti osittain sanasta sanaan Otto Kumeniuksen kerronnan miehiä hurmaavasta tanssijattaresta, mutta kuvasi sotavuosina kiinni jääneitä naisvakoojia puutteellisesti tehtäviinsä valmennettuina – ja siten epäpätevänä – toimijoina.¹⁶

Orvokki pyrki omalla kohdallaan kieltämään ammatin liitetyn vakoiluyhteyden, kun hän valitti tuomiostaan korkeimmalle oikeudelle. Hän oli kuulustelussa myöntänyt, että häntä oli vakoilukoulutuksessa kehoitettu tekemään tuttavuutta sotilashenkilöiden kanssa, mutta tiedonhankinta

oli hänen omasta aloitteestaan jätetty pois tehtävänkuvasta. Valituksessaan hän niin ikään kielsi olevansa kommunisti, hankkineensa sotilastuttavuuksia, rakastaneensa erästä hänen kanssaan yhteydessä ollutta vänrikkiä tai olleensa hänen kanssaan sukupuoliyhteydessä.¹⁷ Orvokin esille nostamat seikat kuvaavat, miten oikeudenjäsenet ja vastavakoilun miehet olivat kiinnostuneita löytämään näyttöä Orvokin roolista tietoa seksuaalisuutensa avulla keränneenä naisena. Käsitystä osaltaan varmasti vahvasti todistajana oikeudessa esiintyneen vänrikin esittämä tulkinta, jonka mukaan Orvokki oli yrittänyt saada häntä rakastumaan itseensä. Vänrikki kuitenkin vakuutti, että Orvokki ei ollut koskaan tiedustellut häneltä sotilasasioita, eikä todennäköisesti edes tiennyt hänen aikaisemmin toimineen linnoitustyömaan huoltopäällikkönä.

Orvokkia kuulustelleen Otto Kumeniuksen mukaan päämajan vastavakoilu olisi saanut siepattua joitakin naisen lähettämiä viestejä sekä pidättänyt hänet kuulokkeet korvissa kesken viestin lähettämisen. Kuulustelupöytäkirjan mukaan radiolähetin oli pidätyksen aikana kuitenkin pakattuna matkalaukkuun. Kuulustelupöytäkirjan ja muun aineiston perusteella ei ole varmuutta siitä, että Orvokki olisi edes saanut lähetettyä viestejä. Kuulustelussa Orvokki kertoi saamastaan koulutuksesta ja käytetyistä salaustietojärjestelmistä avomielisesti, mutta kielsi lähettäneensä mitään tietoja asiamiehilleen ja vetosi radionsa teknisiin vikoihin. Vastavakoilussa toiminut kuulustelija väritti myöhemmin kirjoittamansa kirjan kerrontaa monilla tavoin, mikä näkyy varmasti näidenkin kertomusten välisessä ristiriidassa, mutta toki Orvokin kertomusten vilpittömyyden taso jää myös arvoitukseksi. Otto Kumenius esimerkiksi mainitsi, että Orvokki ei olisi koskaan käynyt Helsingissä. Tästä syystä vieras kohdamaa vaati vakoojalle tyypillistä maan tapoihin tutustumista. Kuulustelupöytäkirjan ja osoiterekisteritietojen mukaan Orvokki oli Suomen kansalainen, joka asui varhaislapsuutensa jälkeen yli vuosikymmenen Virossa, mutta vieraili usein Suomessa.¹⁸ Tällainen kerrontatapa kyseenalaistaa entisestään muistelmien viittaukset juhlitun tanssijattaren rooliin miehiä viettelevänä naisvakoojana.

10

Olemassa olevien lähdeaineistojen ja tapauksesta värittyneesti kertovien kirjoitusten valossa on vaikea arvioida, miten pitkälle Orvokin kertomus omasta roolista piti paikkaansa. Vakoiluun suostumisen vaihtoehdottomuuteen vetoamisen rinnalla Orvokki kuvasi korkeimmalle oikeudelle tekemässään valituksessa toiveensa päästä osallistumaan Suur-Suomen rakentamiseen ja bolševismin hävittämiseen. Sanat saattoivat olla valittu strategia, kun niitä vertaa Orvokin sodan jälkeisiin esiintymisiin laillisen aseman saavuttaneen kommunistisen julkisen liikkeen ja puolueen tilaisuuksissa.¹⁹ Totuutta on kuitenkin vaikea selvittää. Helpompaa on tulkita Suomen turvallisuusviranomaisten käsityksiä naisvakoojista ja siihen kytkeytyneestä seksuaalisuudesta. Orvokin esimerkki kuvaa näitä käsityksiä yhdestä näkökulmasta. Kuva täydentyy väitöskirjassani esittämilläni tulkinnoilla, joiden mukaan upseerien seurassa liikkuneisiin naisiin kiinnitettiin erityistä huomiota. Valtiollinen poliisi rinnasti joitakin epäiltyjä Mata Hariin, mutta käsityksissä naisen seksuaalisella vapaamielisyydellä oli ristiriitaiset rajat. Viranomaisen näkökulmasta liialliseksi tulkittu ”kevytkenkäisyys” teki epäilyistä usein epäuskottavia, mutta nainen saattoi toimia vieraan vallan hyväksi myös ”kevytkenkäisyydestään” huolimatta.²⁰

Käsitykset korostavat, miten löyhä moraali ja seksuaalisuuden harkittu hyödyntäminen valtiosalaisuuksien saamiseksi olivat eri asioita. Tällaiset käsitykset näkyivät myös läntisten turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten keskuudessa 1900-luvun alussa. Naisten oletettu epäpätevyys vakoilutehtäviin kytkeytyi muun muassa siihen, että he rakastuivat helposti vakoilukohteisiinsa ja olivat kyvyttömiä erottamaan tunteet seksistä. Käsitysten mukaan ainoastaan prostituoidut kykenivät tähän, mutta heidän epäluotettavuutensa teki heistä epäsopevia vakoiluun. Näiden ja artikkelin alussa mainittujen naisten epäpätevyteen liitettyjen ennakkoluulojen perusteella naiset arvioitiin yleisesti kansainvälisesti epäpäteviksi vakoiluun. Epäpätevyteen liitetyt tulkinnat eivät kuitenkaan estäneet naisvakoojia

representoivan myytin vetovoimaisuutta tai näkemästä naisia erityisenä turvallisuusuhkana. Monia kiinnijääneitä naisvakoojia pyrittiin vielä kylmän sodan aikana perusteettomasti sovittamaan lehdistössä seksualisoidun naisvakoojan myyttiin. Vaihtoehtoisesti paljastuneita naisvakoojia on esitetty miehiä vihanneina vanhapükoinä tai miehiään dominoineina vaimoina. Kylmän sodan aikaisessa Suomessa erityisesti yksinäiset, luottamuksellisissa virkatehtävissä toimineet naiset nähtiin alttiina ulkomaalaisten tiedustelupalveluiden hyväksikäytölle.²¹

Arvostettu tiedustelija epäiltyjen joukossa

Turvallisuuspoliisin menestyksekkään toiminnan edellytyksenä oli sekä sen omissa käsityksissä että käytännössä 1920-luvun puolivälistä lähtien määrätietoisesti kehitetty tiedustelijaverkosto.²² Tiedustelijat olivat epäiltyjen piiristä värvättyjä tai sinne solutettuja toimijoita, jotka raportoivat säännöllisesti palkkiota vastaan epäiltyjen puheista ja toimista lähietäisyydeltä.²³ Vaikka valtiollinen poliisi olisi jakanut naisten tiedustelumaailmaan liittyntä epäpätevyyttä korostaneet käsitykset, naiset eivät olleet näkymättömiä tiedustelijoiden joukossa. Naiset olivat tiedustelijoina vähemmistönä, mutta he eivät olleet harvinaisia. Turvallisuuspoliisi suhtautui heihin kuitenkin ristiriitaisesti. Toisinaan naiset näyttäytyivät sukupuolensa perusteella riskinä valtiollisen poliisin toiminnalle, sillä miesetsiviä varoitettiin vielä 1930-luvun lopulla naistiedustelijoihin rakastumisen vaaroista.²⁴ Käsitys kuvaa viranomaisen hyväksi työskennelleiden naisten tarkastelemista ainakin osittain naisvakoojista luotujen käsitysten näkökulmasta.

Epäpätevyyttä toistaneista käsityksistä ja naistiedustelijoihin kytkeytyneistä riskeistä huolimatta naistiedustelija saattoi olla valtiollisen poliisin arvioissa tuloksellinen ja arvostettu, mikä vertautuu esimerkiksi Ison-Britannian turvallisuuspalveluun (MI5). Muutamit tutkimuksissa esiin nostetut MI5:n hyväksi työskennelleet naiset vaikuttivat merkittävästi salaisen toiminnan paljastumiseen siinä missä osa tiedustelijoista keskittyi raportoimaan erilaisia juoruja.²⁵ Suomessa valtiollisella poliisilla oli laaja ymmärrys tiedustelijoiksi ja muiksi tietolähteiksi soveltuneista naisista. Kelpoisuus yhdistyi joissakin tapauksissa ristiriitaisiin tulkintoihin naisten seksuaalisuudesta. Valtiollisen poliisin edustaja saattoi olettaa henkilön olevan halukas paljastamaan kommunistien toimintaa koskevat tietonsa ja toimimaan valtiollisen poliisin tietolähteenä, jos naisen arvioitiin luopuneen aatteestaan ”kevytmieliseksi” muuttuneiden elämäntapojensa vuoksi.²⁶ Vaikka valkoisen Suomen kontekstissa kommunistien irrottautuminen yleisestä moraalinormista ja vapaamat parisuhdekäsitykset nähtiin yhteiskunnan järjestystä uhkaavina tekijöinä, henkilön moraalittomaksi tulkittu käyttäytyminen ei estänyt viranomaista hyödyntämästä häntä tietolähteenä. Moraalittomuuteen suhtautuminen oli näin ollen joustavaa ja taktista.

Nimimerkkien taakse kätkeytyvien tiedustelijoiden henkilöllisyyksien paljastaminen vaatii useimmiten erityistä päättelyä. Selman (s. 1889) rooli kommunistiseen puolueeseen ja liikkeeseen solutettuna tiedustelijana paljastuu kuitenkin hänen henkilömappiinsa melko poikkeuksellisesti arkistoiduista dokumenteista. Mukana on jopa tiedustelijaksi solutetun naisen henkilötietokaavake, jonka hän allekirjoitti valtiollisen poliisin Vaasan osastossa. Selma ei ollut kommunistien piiristä värvätty tiedustelija, sillä hän myöhemmin muistutti viranomaiselle lähteneensä mukaan kommunistien toimintaan valtiollisen poliisin kehotuksesta.²⁷ Tämä nostaa kiinnostavaksi teemaksi naisen motiivit tiedustelijaksi ryhtymisen taustalla. Tiedustelijoiden toimintaa koskevissa tutkimuksissa erityisesti rahallinen korvaus, seikkailu, ideologia, pelko, painostus, tuomion välttäminen ja jopa oman edun tavoittelu on nostettu esiin tiedustelijoiksi rekrytoitujen ja tehtäviin tarjoutuneiden henkilöiden

valintoihin vaikuttaneina taustatekijöinä.²⁸ Selman kohdalla viranomaisyhteistyön motiivien tulkinta on kuitenkin hankalaa.

Selman matka kommunistien julkiseen ja maanalaiseen toimintaan oli lopulta melko luonteva, kun sitä arvioi hänen taustansa perusteella. Värväshetkellä Selma oli neljääkymmentä ikävuotta lähestynyt leski ja kahden teini-ikäisen lapsen äiti, joka mitä ilmeisimmin oli muuttanut väliaikaisesti työn perässä Pohjanmaalle. Pienten lasten hoitamisesta vapautunut ja sekatyöläiseksi kirjattu nainen työskenteli Seinäjoella sijainneessa nahkatehtaassa, joten hän liikkui todennäköisesti jo ennen värväämistään kommunisteiksi luokiteltujen henkilöiden läheisyydessä työssä käydessään ja mahdollisesti vapaa-ajallaan. Vaikka työväenluokan sisällä kulki jakolinja sosiaalidemokraattien ja kommunistien välillä, tehdas- ja paikallisyhteisöissä jakolinjojen ylittäminen saattoi olla melko helppoa.

Veronkantokirjojen perusteella Selman palkkatulot olivat värväysvuonna työläisnaiselle hyvin alhaiset (vain tuhat markkaa)²⁹, joten valtiollisen poliisin naiselle tarjoaman palkkion voi tulkita Selman saaman köyhäinavustuksen ohella tarpeelliseksi lisäansioksi. Vaikka valtiollisen poliisin maksaman palkkion suuruudesta ei ole tietoa, sen merkitys olettavasti korostui seuraavina vuosina. Kolmen vuoden ajan Selmasta ei löydy mitään merkintää veronkantokirjoista.³⁰ Selman motiivien moninaisuus viranomaisyhteistyölle jää kuitenkin vaille vastausta. Emme esimerkiksi tiedä, miten Selma suhtautui kommunisteihin ja heidän päämääriinsä. Kyse saattoi olla Selman kommunistien tarkkailusta saamasta taloudellisesta tuesta, aatteellisista tekijöistä tai muista tekijöistä, miksi hän ei suhtautunut tehtäväänsä vastentahtoisesti. Valtiollisen poliisin Vaasan osastopäällikkö Topias Torckelin arvioissa Selma osoitti innostusta tiedustelijatehtäväänsä ja osoittautui ”jotensakin pystyväksi” selostamaan kokous- ja juhlatilaisuuksissa pidettyjä puheita ja muita ohjelmanumeroita. Selma ei kuitenkaan jäänyt tiedustelemaan pitkään Vaasan osaston hyväksi kommunistien julkisesta ammattiosasto- ja nuorisotoiminnasta, vaan muutti takaisin Helsinkiin. Joko hänen tiedustelijaroolinsa oli paljastumassa tai valtiollisen poliisin pääosasto tarvitsi kyvykästä naistiedustelijaa pääkaupungissa. Selma saattoi myös itse kaivata takaisin kotikaupunkiinsa.

12

Varsinaisen palkkatyön perässä Selma ei muuttanut, sillä häntä ei mainita veronkantokirjoissa. Kiinnostavasti Selma ei enää kevään 1928 jälkeen saanut huoltovirastolta köyhäinavustusta, mikä herättää kysymyksen hänen taloudellisesta tilanteestaan ja valtiollisen poliisin hänelle maksaman palkkion suuruudesta. Vuosia köyhäinhoidon varassa elänyt nainen sai huoltovirastolta kielteisen päätöksen avustushakemukseensa ilman, että hänellä olisi ollut verotettavia ansiotuloja. Huoltovirasto mahdollisesti arvioi hänen tilanteensa uudesta näkökulmasta hänen molempien lastensa saavutettua työkykyiseksi luokitellun lapsen ikärajan tai avustusten päätöksiä varten tutkimuksia tehneet kaitsijat eivät uskoneet Selman varattomuuteen. Valtiollisen poliisin maksamat palkkiot saattoivat näkyä esimerkiksi Selman vaatetuksessa tai kodissa.³¹

Saavuttuaan Helsinkiin viimeistään talvella 1928 Selma jatkoi työtä valtiollisen poliisin hyväksi raportoimalla kommunistien sisäpiiristä. Kun esimerkiksi nahkatehtäjätyöntekijöiden vaaliyhdistyksen miesjäsenet kieltäytyivät järjestön puheenjohtajuudesta, valtiollinen poliisi sai tiedustelijansa aitiopaikalle Selman tultua valituksi tehtävään. Vähitellen Selma pääsi mukaan myös kommunistisen puolueen maanalaiseen toimintaan. Koska osa kommunistien toiminnasta tapahtui sukupuolijakoa noudattaen, viranomaiselle oli erityistä etua Selman kaltaisista naistiedustelijoista. Selman sukupuoli mahdollisti valtiolliselle poliisille jatkuvan tiedonsaannin naisten julkisen edustajaliikkeen ja kommunistisen puolueen naissolun kokouksista. Tiedustelijansa avulla valtiollinen poliisi pääsi vierailemaan solujäsenten kodeissa Helsingin työväenluokkaisilla asuinalueilla ja kuulla tarkkaan kokousten osallistujista, heidän rooleistaan, puheistaan, maailmanvallankumouksen ajankohdan ennustuksista sekä kokouksissa luetuista julkaisuista. Samalla valtiollinen poliisi pääsi lähietäisyydeltä kuulemaan esimerkiksi

mielenosoitusten suunnittelusta, pidätysten herättämistä peloista ja puolueen sisäisistä erimielisyyksistä. Vaikka valtiollinen poliisi ei aina kirjannut kaikkia tiedustelijoidensa kertomia tiedonmuruja ja huhuja muistiin, Selma ei vaikuta raportoineen joidenkin tiedustelijoiden tavoin epäiltyjen arjesta ja intiimistä elämästä.³²

Tiedustelijoiden tuottaman tiedon ansiosta viranomaisen rooliksi jäi usein tietojen varmistaminen ja luotettavuuden arviointi sekä pidätyksen ajankohdasta päättäminen. Keskeinen tehtävä liittyi myös näyttöjen hankkimiseen epäiltyjä seuraamalla, sillä tiedustelijoiden henkilöllisyyden suojelemiseksi valtiollisen poliisin oli kyettävä osoittamaan osa tiedustelijoilta saaduista tiedoista oman seurantansa tulokseksi. SKP:n naissolun kohdalla valtiollinen poliisi kuitenkin turvautui pidätyksiin ennen erityisten näyttöjen keräämistä, mikä osoittautui riittäväksi monen solujäsenen tunnustaessa osittain toimintansa. Selma ei kuitenkaan ollut pidätettyjen ja syytteeseen joutuneiden naisten joukossa, sillä hänet oli otettu kiinni hetkeä aiemmin toisen tutkinnan yhteydessä kesällä 1930. Kyse ei siis ollut valtiollisen poliisin tavasta pyrkiä hämärtämään tiedustelijan henkilöllisyys jättämällä hänet ja valitut toiset pidätyksen ulkopuolelle. Selman pidätys ja ehdollinen tuomio kommunistiseksi tulkitun Helsingin Työväen vaalikomitean jutun yhteydessä kuvaavat myös hyvin, miten valtiollinen poliisi ei kaikissa tapauksissa kyennyt – tai ollut edes halukas – estämään tiedustelijansa joutumista rikosvastuuseen.³³ Tiedustelijat olivat näin ollen valtiollisen poliisin välineitä yleisen edun toteuttamiseksi.

Vaikka Selman pidätys saattoi hämärtää epäilyjä hänen tiedustelijarooliaan kohtaan, epäilyt kuitenkin lopulta kohdistuivat häneen. Lähdemerkintöjen perusteella puoluetovereiden epäilyt Selman vilpittömyydestä eivät olleet ensimmäisiä, joten köyhäinhoidon varassa eläneen Selman taloudellinen tilanne on voinut jo aiemmin olla yhtenä tekijänä muiden epäilyille. Väitöskirjassani osoitin, miten ammattiryhmään tai työttömyyteen nähden liian vauraaksi arvioitu elämäntapa saattoi herättää puoluetovereiden epäilyt poliisiyhteistyöstä. Samoilla perusteilla valtiollinen poliisi ja sen tietolähteet pyrkivät tunnistamaan palkkiota vastaan valtionvastaiseen työhön osallistuneita henkilöitä.³⁴ Viranomaisyhteistyötä koskevien epäilyjen kohteena pitkään oleminen palauttaa kiinnostavaksi kysymykseksi Selman motiivit poliisiyhteistyölle. Jatkuva valehtelu, itseen kohdistuneiden epäilyjen poiskääntäminen ja jälkien peittely saattoivat tehdä tiedustelusta henkisestä raskasta, kuten kansainvälisessä tutkimuksessa on esitetty.³⁵ Riittäkö Selman tiedustelijan tehtävästä samaa palkkio korvaamaan hänelle työstä mahdollisesti aiheutuneen kuormituksen vai nauttiko hän tällaisesta jännityksestä?

Puoluetovereiden myöhemmät epäilyt Selman tiedustelijaroolista päättivät hänen poliisiyhteistyömahdollisuutensa. Koska Selma ei osoiterekisteritietojen mukaan muuttanut muualle, hän ei pyrkinyt jatkamaan valtiollisen poliisin avustamista toisessa ympäristössä. Tiedustelun päättymisessä saattoi osaltaan olla kyse myös Selman omasta päätöksestä. Turhautuminen valtiollisen poliisin kyvyttömyyteen estää hänen joutumisensa oikeuden eteen on voinut olla ratkaiseva tekijä. Selma ei myöskään enää vuonna 1930 ollut taloudellisesti yhtä riippuvainen valtiollisesta poliisista kuin aikaisemmin. Vaikka Suomessa elettiin lamakauden raskaita aikoja, Selma oli kyennyt parantamaan taloudellista tilannettaan, sillä hän löytyy jälleen veronkantokirjoista. Vaikka Selman vuosiansiot olivat edelleen vähäiset (2 500 markkaa), olivat ne merkittävästi suuremmat hänen värväyshetkeensä nähden.³⁶

Selma ehti toimia valtiollisen poliisin ”luotettavana” ja ”tuloksellisena” tiedustelijana vähintään viisi vuotta. Hänen antamien tietojen perusteella valtiollinen poliisi kykeni seuraamaan ja pidättämään valtiopetoksellisesta toiminnasta epäiltyjä kommunisteja. Selman arvoa valtiollisen poliisin silmissä nosti varmasti hänen luotettavuutensa, sillä tiedustelijoiden luotettavuus ei ollut turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisille itsestään selvää. Selman tulokselliseksi arvioidun tiedustelijatyön vastapalveluksena valtiollinen poliisi oli todennäköisesti omalta osaltaan pyrkinyt edistämään

mahdollisimman lievää rangaistusta Selmalle. Valtiollisen poliisin taipumus ylittää esitutkintaa suorittaneen poliisiviranomaisen rooli hovioikeuteen vaikuttamalla on yleisesti tunnettua.³⁷

Kuva 2. Aatelistaustainen Dolly von Alfthan näytteli elokuvassa Varjoja Kannaksella (1943) tanssijatarta ja vakoojien avustajaa. Näyttelemisen rinnalla nainen piti seurapiireissä silmällä epäiltyjä ja keräsi tiedustelutietoja päämajan valvontaosaston hyväksi (ks. esim. Mikko Uola, Unelma kommunistisesta Suomesta 1944–1953, Minerva 2013, 223). Kuva: Elonet.finna.fi.

Miehiselle tehtäväkentälle astunut kirjuri

Valtiollinen poliisi ei sulkenut naisia täysin valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan jäljittämisen ulkopuolelle, vaikka tehtävä oli ensisijaisesti varattu miehille. Valtionvastaisen toiminnan ennaltaehkäisemisessä ja paljastamisessa naistiedustelijoilla oli oma roolinsa, mutta valtiollinen poliisi hyväksyi myös yksittäisten naisten virallisen ja epävirallisen osallistumisen valvontatyöhön. Ainakin osa etsivien ja päällystön edustajien vaimoista osallistui palkkiotta varjostustehtäviin ja valtionvastaisen toiminnan jäljittämiseen, mikä muistuttaa joidenkin kansainvälisten turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten agenttien vaimojen roolia salaisten tehtävien edesauttamisessa.³⁸ Valtiollisen poliisin henkilökuntaan kuuluneilla naisilla oli salaisen toiminnan jäljittämässä vähemmän näkyvä rooli, sillä naiset työskentelivät pääsääntöisesti naisille sopiviksi katsotuissa tehtävissä kirjureina, kanslia-apulaisina ja kortittajina.³⁹

Valtiollisen poliisin työllistämien naisten joukossa oli yksittäisiä poikkeuksia, jotka osallistuivat valtionvastaisen toiminnan paljastamiseen tehtäväkuvaansa laajemmin. Yksi näistä naisista oli kansakoulun opettajaksi opiskellut Sylvi (s. 1907), joka palkattiin ylimääräisen kortittajan tehtävään kesällä 1928. Sylvi kuitenkin hoiti itsenäisesti myös varjostustehtäviä ja yhteyksiä tiedustelijoiden kanssa, mikä muistuttaa miesetsivien tehtäviä maanalaisen toiminnan jäljittämässä. Tällaiset tehtävät ylittivät konttoritehtäviin sidotun työnkuvan, joten naiset osallistuivat tunnettua enemmän miehiseksi katsotun tiedustelumaailman tehtäviin tietoa keräillen ja epäiltyjä seuraten.⁴⁰ Valtiollisen poliisin sisällä Sylvin rooli oli melko poikkeuksellinen, mutta hänen roolinsa ei ollut täysin epätavallinen maailmansotien välisessä todellisuudessa. MI5:ssä työskennelleet Milicent Bagot ja Jane Archer toimivat johtavana asiantuntijana ja kuulustelijana.⁴¹

Lähdeaineiston perusteella ei ole pääteltävissä, tarttuiko tivolin avustajana työskennellyt Sylvi sattumalta eteen tarjoutuneeseen työtilaisuuteen vai oliko hän kiinnostunut työskentelemään nimenomaan valtion turvallisuuden hyväksi. Puoluetaustaltaan Sylvi oli oman kertomansa mukaan edistysmielinen henkilö, jolla ei ollut puolue toimintaan liittyviä harrastuksia. Työhönottohaastattelussaan Sylvi ei maininnut tuntevansa ketään valtiollisesta poliisista tai avustaneensa viranomaista millään tavoin valtionvastaisen toiminnan paljastamiseksi, joten viranomaisen henkilökuntaan pääsemisessä ratkaisevaa oli yleinen soveltuvuus ja tietyt taidot. Sylvin liike- ja konttoriapulaisen tehtävissä hankkimat taidot tekivät hänestä soveltuvan kortittajan tehtävään. Esimerkiksi konekirjoitustaito ei kuitenkaan ollut naisten palkkaamisen kohdalla ratkaiseva tekijä, sillä valtiollinen poliisi saattoi antaa painoarvoa naisten palkkaamisessa vielä 1940-luvulla kauniille käsialalle, ”fiksulle ja näppärälle” vaikutukselle sekä aviomiehen roolille valtiollisessa poliisissa. Kyseisessä esimerkkitapauksessa oma vaikutuksensa oli oletettavasti myös kokoomuspuolueen kannattamisella sekä yhteiskunnallisella aktiivisuudella Lotta Svärd -toiminnassa ja sotilaskotiyhdistyksessä.⁴²

15

Ison-Britannian turvallisuusviranomaisten palkkaamien naisten osalta on todettu, että naisten lojaalisuutta tarkasteltiin suhteessa mieheen. Naisten nähtiin usein toimivan rakkaudesta ja uskollisuudesta miestänsä ja perhettään kohtaan – ei isänmaallisuudesta.⁴³ Samaa tulkintaa soveltaen voidaan päätellä, että aviomiehen roolin mainitseminen yhtenä palkkausperusteena korostaa naisen luotettavuuden rakentuneen hänen puolisonsa varaan. Toisin sanoen naisen lojaalisuus valtiollisessa poliisissa työskennellyttä miestänsä kohtaan teki hänestä luotettavan viranomaisen pyrinnoille. Viraston sisäiset aviosuhteet näkyivät myös muulla tavoin valvontatyön arjessa, sillä valvontatehtäviin virallisesti ja epävirallisesti osallistuneet naiset olivat useimmiten etsivien ja päällystöön kuuluneiden miesten puolisoja. Tällainen avioliiton suoma erivapaus on erityinen, sillä samanaikaisesti valtiollisessa poliisissa esitettiin yleisesti kielteisiä näkemyksiä naimisissa olleiden naisten palkkaamisesta.⁴⁴

Sylvin kohdalla avioliiton merkitys näkyi siinä, että avioituminen pääosaston ylietsivän kanssa syksyllä 1929 mahdollisti hänelle laajemman tehtäväkuvan valtionvastaiseksi luokitellun toiminnan jäljittämässä. Ennen avioliittoa Sylvi oli saanut todeta, miten tiukat rajat valtiollisessa poliisissa vallitsi mies- ja naistyöntekijöiden ja heidän tehtäviensä välillä. Kun Sylvi oli ennen avioitumistaan käynyt keskustelemassa turvallisuuspoliisin johdon kanssa, kortittamisesta vastannut tutkintatoimiston päällikkö tiukasti häneltä käynnin tarkoitusta ja muistutti kiellosta olla suoraan tekemisissä valtiollisen poliisin miesten kanssa. Tässä tilanteessa valtiollisen poliisin päällikkönä työskennellyt Esko Rieki kehotti Sylvin tulevaa aviomiestä lohduttamaan naista. Päällystö kyllä pitäisi hänen puoliaan vastaavissa tilanteissa.⁴⁵

Sylvin johdon kanssa käymä keskustelu ei ilmeisesti vielä tässä kohtaa liittynyt varjostus- ja muita valvontatehtäviä koskeneeseen yhteydenpitoon. Sylvin tehtävät kuitenkin laajenivat viimeistään vuoden 1930 aikana. Valtiollinen poliisi jopa perusteli käytäntöjensä vastaisesti maksavansa Sylville

täyden kuukausipalkan sairausloman ajalta, jotta hän edelleen avustaisi varjostuksissa ja muilla tavoin. Sylvin näkökulmasta palkka oli kuitenkin pieni, eikä se riittänyt korvaamaan hänelle usein iltaan asti venyneestä epäiltyjen seurannasta aiheutuneita kuluja. Sylvi anoi palkankorotusta, mutta tammikuussa 1931 nuoremmaksi kortittajaksi vakinaistetun Sylvin palkkaa ei esitettyjen perusteluiden mukaan voitu muuttaa kesken vuotta. Valtiollinen poliisi lupasi kuitenkin korvata hänelle varjostus- ja avustajatehtävistä aiheutuneita kuluja. Näin ollen Sylvi vaikuttaa saaneen työnsä hoitamiseen laittamiaan rahojaan takaisin, mutta ei erityistä korvausta suorittamistaan tehtävistä.

Viraston sisällä erillisten palkkioiden maksua perusteltiin Sylvin varjostustehtävien lisäksi sillä, että Sylvin ja hänen ylietsivänä työskennelleen miehensä puhelin ja koti olivat jatkuvassa käytössä valtionvastaiseen toimintaan osallistuneiden toimijoiden seuraamiseksi ja avustajien tapaamiseksi. Näin ollen on mahdollista, että kaikki Sylvin avustustehtävät eivät tässä vaiheessa viitanneet varjostustehtävien tavoin muuhun itsenäiseen työskentelyyn. Samalla kodin yksityisyydessä tapahtunut työ muistuttaa, miten valtiollisen poliisin toimijoilla ei ollut aina mahdollisuutta erottaa viranomaisen hyväksi tehtyä toimintaa muusta henkilökohtaisesta elämästä ja omista varoista. Valtiollisen poliisin etsivät joutuivat esimerkiksi käyttämään osan palkastaan poliittisten lehtien ostamiseen ja viranomaista hyödyttäneiden suhteiden ylläpitämiseen. Käytetyt varat oli mahdollista saada takaisin, jos taloudellinen panostus oli edistänyt valtionvastaisen toiminnan paljastamista.⁴⁶ Arvoitukseksi jää, miten paljon pienipalkkaiset etsivät panostivat työhönsä rahallisesti, ja mitkä tilanteet arvioitiin viranomaiselle etua tuottaneiksi.

Viimeistään kesällä 1932 Sylvi hoiti miesetsivien tavoin itsenäisesti yhteyksiä tiedustelijaan. Valtiollisen poliisin seuranta-aineistosta nousseessa esimerkkitapauksessa Sylvi pyrki varjostamalla selvittämään tummansiniseen sadetakkiin ja valkoiseen päähineeseen pukeutuneen naisen henkilöllisyyttä ja osallisuutta kommunistien salaisten julkaisujen monistustarvikkeiden kuljettamiseen. Tapauksen aikana Sylvi oli yhteydessä tiedustelijaan, joka oli antanut varjostustehtävään johtaneet tiedot. Tiedustelija kertoi viranomaista edustaneelle naiselle epäillyn tuntomerkit ja tiedot tämän liikkeistä. Sylvin yksin ja muiden kanssa suorittamat varjostukset sekä tiedustelijalta saadut tiedot yhdistettynä erään pidätetyn luota löytyneeseen avaimeen auttoivat valtiollista poliisia selvittämään sinitakkisen naisen henkilöllisyyden. Epäillyn kotietsinnästä löytynyt salainen aineisto osoitti kiistattomasti, että hän oli osallistunut kommunistisen puolueen maanalaiseen toimintaan. Turvallisuuspoliisin kontrollin soveltamisen tapauskohtaisuudesta kertoo, että viranomainen jätti osan saman tiedustelijan kuvaamia ja samaan juttuun kytkeytyneitä henkilöitä pidätyksen ulkopuolelle.⁴⁷

Sylvin omakätisesti allekirjoittamia raportteja sisältävä esimerkki on yksittäinen, mutta hän oli tuskin osallinen tällaisessa seurantatyössä ensimmäistä tai viimeistä kertaa. Muiden merkintöjen perusteella Sylvi työskenteli paljon pääosaston tiedustelutyötä hoitaneessa tiedonantotoimistossa, mutta hänen siellä suorittamiensa työtehtävien luonne ei ole tiedossa: Koskivatko tehtävät pääsääntöisesti tiedustelijoiden kanssa pidettyjä yhteyksiä vai pöytäkirjojen puhtaaksikirjoittamista ja kortittamista? Todennäköisesti Sylvi kuitenkin osallistui sihteerimäisiä töitä monipuolisemmassa roolissa valtiopetoksellisen toiminnan ennaltaehkäisemiseen ja paljastamiseen tiedonantotoimiston palveluksessa, sillä hän jatkoi viranomaisen avustamista lopetettuaan työnsä turvallisuuspoliisissa. Aikakauden käsitykset naisen paikasta ja tehtävistä ohjasivat Sylviä lopettamaan palkkatyön hänen ensimmäisen lapsensa syntymän aikaan, mutta hän jatkoi varjostustehtäviä ja tiedustelijoiden tapaamisissa avustamista vapaaehtoisuudelta. Tällä työllä oli valtiollisen poliisin näkökulmasta arvoa, sillä viranomainen maksoi yksittäisiä korvauksia näistä avustuksista Sylvin ylietsivänä työskennelleen puolison kysyttyä asiasta.

Sylvin työskentelystä säilynyt arkistoaineisto nostaa esille myös sen, että naiset ovat vaikuttaneet epäillyistä tehtyihin kirjauksiin ja tulkintoihin. Kirjureina ja kortittajina toimineet naiset eivät työssään toistaneet ainoastaan miesten valmiiksi muotoilemia tekstejä, vaan käyttivät omaa harkintaansa henkilökortteihin tehdyissä kirjauksissa. Esimerkiksi Sylvi kirjasi erään miehen kommunistiksi, vaikka lähdetekstissä vastaavaa määrittelyä ei ollut käytetty. Sylvin päätelmä miehen kommunistisuudesta hänen tuttavansa aatteellisuuden ja kommunistisen julkaisun eteenpäin antamisen perusteella oli hyvin yleistä valtiollisessa poliisissa. Sylvin merkintä nähtiin kuitenkin ongelmallisena 1930-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kun viranomaisen toiminta joutui tarkastuksen kohteeksi. Suurennuslasin alle joutuneessa valtiollisessa poliisissa eli pelko, että virasto nähtäisiin tällaisten merkintöjen perusteella syyttömiä leimaavana organisaationa. Tällä perusteella valtiollisen poliisin kansliatoimiston päällikkö kysyi työsuhteensa virallisesti päättäneeltä Sylviltä merkinnän perusteista. Puolustuskannalle joutunut Sylvi perusteli kirjaustaan sillä, että hän ei vasta-aloittaneena kortittajana ollut tietoinen merkinnän kohteeksi joutuneen miehen olleen Maalaisliiton äänenkannattajan päätoimittaja. Hän kuvasi kuitenkin varustaneensa kommunistimerkinnän kysymysmerkällä, mutta myönsi merkintänsä vaarallisuuden ”jos kortti olisi joutunut sivullisten henkilöiden käsiin”.⁴⁸

Kuva 3. Elokuva *Varjoja Kannaksella* (1943) toisti monia naisvakoojiin liitettyjä käsityksiä. Yksi elokuvan käsikirjoittajista oli salanimellä esiintynyt valtiollisen poliisin etsivä (ks. Elonet.finna.fi). Kuva: Elonet.finna.fi.

Lopuksi

Orvokkia, Selmaa ja Sylviä erottaa heidän sijoittumisensa vakoilun, vastavakoilun ja valtiollisen valvonnan eri puolelle. Heidän toimintakenttäänsä yhdisti kuitenkin aikalaissäsitukset, jotka määrittivät

naisten paikkaa tiedustelu- ja turvallisuuspoliisimaailmassa. Naisten soveltuvuus alalle arvioitiin yleisellä tasolla epäsovivaksi, mikä heijastui viranomaisten käsityksiin ja palkkaukseen. Vaikka naisten toimintaa tiedustelu- ja vakoilumaailmassa lähestyttiin monenlaisten ennakkoluulojen näkökulmasta, nainen saattoi olla viranomaisen tietolähteen mukaan vakoilun päätoimija, toimia valtiollisen poliisin arvostamana tiedustelijana tai työskennellä viranomaisen palveluksessa naisille soveltuviksi katsottuja tehtäviä monipuolisemmassa roolissa. Vakoilussa naisille oli varattu lähinnä upseereilta ja sotilashenkilöiltä seksuaalisuutensa avulla tietoa keräävän toimijan rooli. Kansainvälisen tutkimuksen perusteella tämä on heijastanut sukupuolijärjestyksen muutokseen liittyneitä pelkoja.⁴⁹

Eri rooleissa toimineiden naisten tarkastelu osoittaa, miten naisten seksuaalisuus oli tarkkailun alla. Mahdollisia naisvakoojia tunnistaessaan valtiollinen poliisi teki arvioita naisten ”kevytkenkäisyydestä”, minkä perusteella se arvioi epäilyjensä todennäköisyyttä. ”Kevytkenkäisyydeksi” tulkittu seksuaalinen vapaamielisyys oli usein epäilyjä hälventänyt tekijä, mutta ei aina. Tällä tavalla löyhäksi oletettu moraalitilanne ei kaikissa tilanteissa tarkoittanut, että epäilty ei olisi kyennyt keräämään harkitusti tietoa seksuaalisuutensa avulla. Naisten seksuaalisuuteen liittyneet käsitykset näkyivät valtiollisen poliisin sisällä myös siinä, miten se suhtautui naistiedustelijoihin ja naistyöntekijöihin. Viranomaisen saattoi yrittää värvätä seksuaalisesti kevytmieliseksi määritellyn naisen tietolähteeksi, vaikka yleisesti kommunistien vapaampi seksuaalimoraali tulkittiin yhteiskunnan järjestystä uhkaavaksi tekijäksi. Tällä tavalla valtiollisen poliisin suhtautumisesta epäiltyjen parisuhdekäsityksiin tuli taktista. Lisäksi valtiollisissa poliisissa miestyöntekijöitä varoitettiin naistiedustelijoihin rakastumisen vaaroista vielä 1930-luvun lopulla.

Vaikka (vähintään) muutamat naiset saivat oikeuden osallistua tehtäväkuvaansa laajemmin valtiorikoksellisen toiminnan jäljittämiseen, viraston sisällä ylläpidettiin rajaa nais- ja miestyöntekijöiden välillä. Kyse oli naisten soveltuvuuden kyseenalaistamisesta, mutta myös seksuaalisuuteen liitetyistä epäluuloista. Esimerkiksi kahta turvallisuuspoliisin miestyöntekijää kehoitettiin varovaisuuteen erään naistyöntekijän kanssa. Pelkona oli, että miehet voisivat ihastuessaan ajautua kiusaukseen ja antaa viraston salaisia tietoja naiselle. Eräs valtiollisen poliisin henkilökunnan jäsen pyrki kiinnittämään viraston johdon huomiota kyseisen naisen tapaan olla läheisissä tekemisissä miesetsivien kanssa, mutta naisen työura jatkui vielä vuosia viranomaisen palveluksessa epäilyistä huolimatta. 1930-luvun lopulla hänet jopa lähetettiin virkamatoille ottamaan selvää epäiltyjen edesottamuksista.⁵⁰

Teerenpeliin liittyneen tiedonhankinnan perusteella heränneet vakoiluepäilyt osoittautuivat lähes poikkeuksetta perättömiksi. Paljastuneet tapaukset olivat paljon arkipäiväisempiä, kuten on todettu myös Ison-Britannian ja ensimmäisen maailmansodan osalta.⁵¹ Valvontaviranomaiset eivät päässeet Orvokin jäljille hänen huomiota herättävän käyttäytymisen perusteella, mutta kansainvälisten esimerkkien tavoin hänet pyrittiin taivuttamaan naisvakoojista muodostettuun stereotyyppiin sopivaksi.⁵² Tapausta tutkineilla viranomaisilla oli tarve osoittaa naisen pyrkineen hankkimaan tietoa ravintoloissa esiintymällä ja sotilashenkilöiden kanssa seurustelemalla. Kabareelaulajasta kirjoittaneelle Otto Kumeniukselle Orvokki oli taitava neuvostoagentti, vaikka koko tutkinta-aineistossa ei ole viitteitä siitä, että hän olisi itse hankkinut tietoja tai saanut välitettyä muiden antamia tietoja. Todistusaineistona oikeudessa käytettiin lähdeaineiston perusteella Orvokin maahan kaivettuun ”vakoilupostilaatikkoon” jättämää kirjettä, jossa hän valitti nälkänsä ja rahapulaansa. Toki Orvokin näkökulmasta raskauttavaa oli, että hän mainitsi kirjeessä myös uutisista. Kuulustelussaan hän kuitenkin selitti sillä pyrkineensä herättämään asiamiestensä auttamishalun. Orvokin rehellisyyden varmistaminen jää kuitenkin avoimeksi.

Vaikka vastavakoilun upseeri julkaisi Orvokin tarinan hänen omalla nimellään 1960-luvun lopulla, Orvokki sai elää rauhassa julkisuudelta piilossa. Sodan kontekstissa hänen oikeuskäsittelynsä oli

julistettu salaiseksi, joten Orvokkia ei nimetty julkisesti Neuvostoliiton hyväksi toimineeksi naiseksi. Varmasti vain harva sodan jälkeen kommunistien järjestämissä tilaisuuksissa hänen esiintymisiään seurannut henkilö tiesi hänen taustastaan. Kirjan julkistamiseen mennessä Orvokin nimi oli vaihtunut avioliiton myötä, hän oli muuttanut sotien jälkeen syntyneen tyttärensä kanssa Viron sosialistiseen neuvostotasavaltaan ja saanut Neuvostoliiton kansalaisuuden, joten paljastukset tuskin yhdistyivät monenkaan mielessä oikeaan henkilöön.⁵³ Korkeimpaan oikeuteen edenneen tapauksen oikeudenkäyntiaineisto tuli julkiseksi – ja siirtyi Kansallisarkistoon – vasta omasta anomuksestani syksyllä 2020, kun olin löytänyt valtiollisen poliisin arkistoaineistosta tapaukseen liittyvää materiaalia.

Naisten osallisuuden jäljittäminen valtio- ja maanpetosrikoksellisen toiminnan seurannassa on haastavaa. Tiedustelijoiden jäljittäminen on vaikeaa heidän peitenimiensä perusteella. Valtiollista poliisia harrastusmielessä avustaneiden ja viranomaisen rivissä työskennelleiden naisten osuuden näkyväksi tekeminen on niin ikään ongelmallista. Tätä selittää se, että valtiollisen poliisin miestoimijat ovat maininneet itseään vapaaehtoisesti avustaneet naiset hyvin harvoissa lähteissä. Lisäksi Sylvin tavoin viraston henkilökuntaan kuuluneet naiset työskentelivät heidän sukupuolelleen sopivaksi katsottujen ammattinimikkeiden takana, ja heidän henkilömappinsa sisältävät suurelta osin vain sairauspoissaloihin ja palkkaukseen liittyvää aineistoa. Naisille sopivaksi katsottujen nimikkeiden taakse kätkeytyvillä rooleilla on kiinnostava yhtymäkohta 1600-luvulla Länsi-Euroopassa vakoilutehtäviä hoitaneiden naisten jäljittämisen kanssa. Heidän kohdallaan todelliset tehtävät ovat yhtäläisesti osittain piilossa naisille soveltuviksi katsottujen ammattinimikkeiden takana.⁵⁴

Selman esimerkki nostaa esille, että ennakkoluuloisista aikalaiskäsityksistä huolimatta yksittäiset naiset toimivat valtiollisen poliisin arvostamina ja tuloksellisina tiedustelijoina. Köyhäinhoidon harjoittaman kontrollin alla elänyt työväenluokkainen leski saattoi olla merkittävä osa viranomaisen kommunisminvastaista toimintaa. Köyhäinhoidon perusteella Selmalla ei itsellään mitään ilmeisimmin ollut äänioikeutta, mutta hänellä oli tärkeä ääni kommunistien julkisista ja salaisista kokouksista raportoivana henkilönä.⁵⁵ Tätä ääntään hän käytti mitään ilmeisimmin ainakin oman taloudellisen tilanteensa kohentamiseksi. Selman ja Sylvin taustan vertailu muistuttaa, miten yhteiskuntaluokka ja tausta vaikuttivat heidän erilaisiin rooleihinsa. Selman kaltaisilla köyhäinhoidon varassa eläneillä työläisnaisilla ei ollut yhtäläistä mahdollisuutta päästä valkoisen Suomen arvoja edustaneen valtiollisen poliisin palvelukseen kuin keskiluokkaisilla ja valkoista ryhmäidentiteettiä edustaneilla henkilöillä.

Yhdessä Selma ja Sylvi osoittavat meille, että valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan jäljittäminen ei ollut yksistään miesten aluetta maailmansotien välisessä Suomessa. Naisten toimintaan liitettiin ennakkoluuloja, mutta yksittäisiä naisia osallistui valtionvastaisen toiminnan seurantaan ja paljastamiseen miesten tavoin. Naisilla ei vain ollut miesten kanssa samoja tehtävänimikkeitä, asemaa ja palkkaa. Varsinaisessa esitutkinnassa naisilla oli vain kirjurin rooli. Valtiollisen poliisin Sylville maksamat palkkiot kertovat, että hänen tekemäänsä työtä kuitenkin arvostettiin ja sen haluttiin jatkuvan. Sylvi jatkoi valtiollisen poliisin hyväksi toimimista työsuhteensa päättymisen jälkeen, mutta tämä rooli paljastuu vain yksittäisestä käsikirjoitetusta muistiinpanosta.

¹ Ks. esim. Claire Hubbard-Hall & Adrian O’Sullivan, “Wives of Secret Agents: Skyscapes of the Second World War and Female Agency,” *International journal of military history and historiography* 39, (2020): 181, 185–186; Nadine Akkerman, *Invisible Agents: women and espionage in seventeenth-century Britain* (Oxford University Press, 2018); Julie Wheelwright, “Poisoned Honey – The Myth of Women in Espionage,” *Queen’s Quarterly* 126 no. 4 (2019); Rosemary Florence Toy, & Christopher Smith, “Women in the shadow war – gender, class and MI5 in the Second World War,” *Women’s History Review* 27 no. 5 (2017); Pamela A. Jordan, *Stalin’s Singing Spy – The Life and Exile of Nadezhda Plevitskaya* (Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers 2016), 2, 4, 287–288; Tammy Proctor, “Family Ties in the Making of Modern Intelligence,” *Journal of Social History* 39 no. 2 (2005): 452, 455–456; Kathryn S. Olmsted, “Blond Queens, Red Spiders, and Neurotic Old Maids: Gender and Espionage in the Early Cold War,” *Intelligence and National Security* 19 no. 1 (2004); Julie Wheelwright, *The Fatal Lover: Mata Hari and the Myth of Women in Espionage* (Lontoo: Collins & Brown, 1992), 4–6.

² Käytän yhteisnimitystä turvallisuuspoliisi ja valtiollinen poliisi, sillä EK:n edustajat mielsivät oman toimialansa valtiollisen poliisin tehtäväkentäksi.

³ Aikaisemman kansallisen ja kansainvälisen tutkimuksen perusteella Piia Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944* (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2023), 12–17.

⁴ Kimmo Rentola, ”Voiko salaisen palvelun historiaa tutkia lainkaan?”, *Kanava* 37, no. 6 (2009): 308–310; Kimmo Rentola, ”Tiedustelun historian ongelmia,” *Tieteessä tapahtuu* 27, no. 7 (2009): 4, 6; Mari Luukkonen, *Rautaesiripun varjossa – Supo idän ja lännen jännitekentässä 1978–1990* (Helsinki: Otava, 2022), 476–477.

⁵ Eur-lex.europa.eu, EU 2016/679; Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 58–60; Kirsi Vainio-Korhonen, ”Vastuullinen historia,” teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (Helsinki: Gaudeamus, 2017), 46.

⁶ Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, passim. Ks. Ruotsin osalta: Jenny Langkjaer, *Övervakning för rikets säkerhet. Svensk säkerhetspolisär övervakning av utländska och inhemska politiska aktiviteter, 1885–1922*, (Tukholman yliopisto, 2011), 120–122, 128–129.

⁷ Wheelwright, *Poisoned Honey*; Wheelwright, *The Fatal Lover*, 4–5; Jordan, *Stalin’s Singing Spy*, 193.

⁸ Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 139–143.

⁹ Ilmoitus 1142, 22.3.1941, asiamappi (amp) 528, EK-Valpo, Kansalliskirkko (KA). Kaksoisagentista ja tiedotuksista: ks. myös Vladimir Panschin, *Dilettanteja vai taitajia? Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa* (Maanpuolustuskorkeakoulu, 2018), 219.

¹⁰ Ilmoitus 447/12.4.1940; Liite KD 1578/1665-1941 s. 10, amp 528, EK-Valpo, KA; Wheelwright, *The Fatal Lover*, 5–6.

¹¹ Käsituksesta: Ilmoitus 1142, 22.3.1941, amp 528, EK-Valpo, KA. Esintymisistä: Liite KD 1578/1665–1941, amp 528, EK-Valpo, KA; KKO VD 830/345–1941, KA; ”Laulua hawaijikitara ja [...]”, *HS* 13.4.1941.

¹² ”Vuonna 1941 syyskuun 2 päivänä hovioikeudessa länän [...]”, KKO VD 830/345–1941, KA.

¹³ Otto Kumenius, *Viiden rintaman vastavakoilija* (Helsinki: Alea-Kirja Oy, 1969), 21–24.

¹⁴ ”Näytelmäseura Oras,” *Suomen Sosialidemokraatti* 16.5.1941 ja 17.5.1941. Ks. esiintymisistä myös viite 11.

¹⁵ Mika Waltari, *Neuvostovakoilun varjossa – Helsingin neuvostoläbetyistä kiibotus- ja vakoilutoiminnan keskuksena* (Helsinki: Otava, 1942), 178–191. Jukka Rislakki on toistanut Orvokin tarinan populaarisissa tutkimuksissaan samalla peitenimellä, mutta ei mainitse nimen olleen keksitty. Jukka Rislakki, *Erittäin salainen – vakoilu Suomessa* (Helsinki: Love kirjat, 1982), 95.

¹⁶ Veijo Varjo, *Miehet pimeästä – neuvostovakoilu Suomessa* (Tampere: Kustannuspiste Oy, 1980), 219–221.

¹⁷ KKO VD 830/345–1941, KA.

¹⁸ Osoiterekisteri, Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimisto, Helsingin kaupunginarkisto.

¹⁹ Ks. esim. *Vapaa Sana* 13.12.1944, *Vapaa Sana* 17.5.1945, *Työkansan Sanomat* 15.9.1946, *HS* 30.3.1952.

²⁰ Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 150–154.

²¹ Jordan, *Stalin’s Singing Spy*, 2, 4, 193–194, 265, 287–288; Wheelwright, *Poisoned Honey*; Olmsted, *Blond Queens etc*, 2004; Wheelwright, *The Fatal lover*, 6; Luukkonen, *Rautaesiripun varjossa*, 347.

²² Ks. esim. Matti Lackman, *Esko Riekkö – Jääkäriväriväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007), 203, 289, 302, 308–309; Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 160–162, 180–182, 196.

²³ Määrittelystä: ks. esim. Sheila Fitzpatrick & Robert Gellately, “Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History”, *The Journal of Modern History* 4/68, (1996), 747, 749; Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 177–178.

²⁴ Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 182–189. Selvitetyistä mies- ja naistiedustelijoista: Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (Helsinki: WSOY, 1994), 674–675.

²⁵ Kevin Quinlan, *The Secret War Between the Wars – MI5 in the 1920s and 1930s* (The Boydell Press, 2014), 86, 88–105, 219 viite 25, 115; Nigel West, *MI5 – British security service operations, 1909–1945* (Lontoo: Stein and Day, 1982), 66–71, 123–126, 278.

²⁶ Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 184–185.

²⁷ Selmaa koskevat tiedot perustuvat henkilömappiin, ellei toisin mainita. Henkilömappi (hmp) 2048, EK-Valpo, KA.

²⁸ Eri motiiveista: ks. esim. Alison Lewis, “The Secret Lives and Files of Stasi Collaborators – Reading Secret Police Files for Identity and Habitus”, teoksessa *Secret Police Files from the Eastern Bloc – Between Surveillance and Life Writing*, toim. Corinna L. Petrescu & Valentina Glajar, (Rochester: Boydell & Brewer, 2017), 30–49; Quinlan, *The Secret War*, 75–76.

²⁹ Esimerkiksi naisten keskiansio kutomatehtaissa oli 9 100 markkaa vuonna 1929. Maria Lähteenmäki, *Mahdollisuuksien aika: työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa* (Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1995), 76–77. Naisten

vuosipalkka maataloustöissä vaihteli keskimäärin vuonna 1929 noin 2 700–5 500 markan välillä sen mukaan, oliko työntekijä omassa tai talon ruoassa. *Suomen tilastollinen vuosikirja 1932*, 284, www.doria.fi.

³⁰ Osoiterekisteri, Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimisto, Helsingin kaupunginarkisto; Veronkantokirjat, Seinäjoen kaupunginarkisto; Bb Huollettavien avustuskortisto, CcVI huoltojaoston pöytäkirjat, huoltovirasto, Helsingin kaupunginarkisto. Selma mainitaan Seinäjoen veronkantokirjassa vuonna 1926, vaikka on samaan aikaan saanut köyhäinavustusta Helsingin huoltovirastolta. Vaikka Helsingin kaupunginarkistosta löytyy Selman avustuskortti, on hänen henkilöaktinsa kadonnut tai hävitetty. Näin ollen hänen avunsaantinsa perusteet jäävät hieman epäselviksi.

³¹ Pääasiat avun antamisen perusteet olivat työttömyys, sairaus, vanhuus sekä perheolot. Kyösti Urponen, ”Reformit käynnistyvät”, teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva – Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*, toim. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 1994), 180, 188. Kaitsijoista: Urponen, Reformit käynnistyvät, 183.

³² Tiedustelijoiden tuottamista tiedoista: Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 190–193.

³³ Vaalikomitean pidätyksistä: ks. esim. ”Kommunistien valtiopetoksellinen toiminta”, *HS* 19.8.1930. Muuten: Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 159, 188–189, 265–266, passim.

³⁴ Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 111–113, 337.

³⁵ Carol Anne Costabile-Heming, Valentina Glajar, & Alison Lewis, ”Citizen informants, glitches in the system, and the limits of collaboration – Eastern Experiences in the Cold War”, teoksessa *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era – The Eyes and Ears of Power*, toim. Andreas Marklund, & Laura Skouvig (Routledge, 2021).

³⁶ Veronkantokirja Ga:114, veronkanto-osasto, Helsingin kaupungin rahatoimisto, Helsingin kaupunginarkisto.

³⁷ Lars Björne ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” – *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939* (Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 1977); Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 287–304.

³⁸ Hubbard-Hall & O’Sullivan, *Wives of Secret Agents*; Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 171–175.

³⁹ JOVP KD 134/197–1938; JOVP KD 136/197–1938, kansio 72, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo; Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 172–173.

⁴⁰ Sylviä koskevat tiedot perustuvat henkilökunnan jäsenestä tehtyyn henkilömappiin, ellei toisin mainita. Hmp H13930, EK-Valpo, KA. Ks. myös Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset*, 172–173.

⁴¹ Ks. esim; Ben Macintyre, *Agentti Sonja – äiti, sotilas, rakastajatar, vakooja* (Alkuperäisteos: Agent Sonya. Lover, Mother, Soldier, Spy) (Jyväskylä: Atena, 2021), 301–312; Toy & Smith, *Women in the shadow war*; Christopher Andrew, *The Defense of the Realm – The Authorised History of MI5* (Lontoo: Allen Lane, 2009), 263–267.

⁴² Työhönottohaastattelussa hakija ilmoitti myös kuuluneensa Isänmaallisen Kansanliikkeen paikallisosastoon vuosina 1933–1935. Hmp H14232, EK-Valpo, KA.

⁴³ Andrew, *The Defense of the Realm*, 59–61; Proctor, *Family Ties*, 452, 454–457.

⁴⁴ Kielteisestä asenteesta: käsinkirjoitettu muistiinpano 29.11.1933, hmp H13764, EK-Valpo, KA.

⁴⁵ Koneella kirjoitettu muistiinpano, joka alkaa ”23/4–29 soitin”, hmp H13930, EK-Valpo, KA.

⁴⁶ ”Eräitä näkökohtia valtiollisen etsivän toiminnasta”, amp 463, EK-Valpo, KA.

⁴⁷ Yksi varjostuksista, jota Sylvi suoritti puolisonsa ja erään toisen etsivän kanssa, kesti aamusta iltayhteentoista. Hmp 3008, A2748; A2785; A2790; A3500, EK-Valpo, KA.

⁴⁸ ”Lappeenranta 12 p:nä marraskuuta 1936”, hmp H13930, EK-Valpo, KA.

⁴⁹ Olmsted, *Blond Queens* etc.

⁵⁰ Hmp H13764, EK-Valpo, KA.

⁵¹ Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, 147; Tammy Proctor, *Female Intelligence – Women and Espionage in the First World War* (New York University Press, 2003), 60.

⁵² Ks. erityisesti Wheelwright, *Poisoned Honey*.

⁵³ Osoiterekisteri, Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimisto, Helsingin kaupunginarkisto; ERAF.136SM.1.5924, Viron Kansallisarkisto.

⁵⁴ Akkerman, *Invisible Agents*.

⁵⁵ Ainakin ”pysyvästi” avustetut menettivät äänioikeutensa. Urponen, Reformit käynnistyvät, 179.